

מדרכי העיון באגדה

ראשי פרקים

הסוס

מאפייני הסוס

הסוס הרצוי והסוס המצוי

הרכיבה על הסוס

הגויים והסוס

החרוב

מאפייני החרוב

החרוב בחז"ל

סיכום

במאמר זה ננסה להרחיב בדרך לימוד האגדה. בדרך כלל בלימוד האגדה משתדלים אנו להבחין ברעיון המרכזי בפסקה וע"י כך ללמוד את כוונת חז"ל באגדה זו. בסיפור האגדה משולבים גם פרטים שונים, מהם שהודגשו ע"י הפרשנים ומהם שפחות, אך מדרך ההתייחסות של הפרשנים לפרטים, מובן שאין הם באים לשם תאור מליצי או משחק ספרותי ח"ו, אלא כל דבריהם של חז"ל מדודים ושקולים. כלומר חז"ל השתמשו בתכונות שבפרטים כדי לרמוז על הרעיון או לשם הרחבתו. לעיתים גם הבניית הרעיון נעשתה דרך הפרטים שבפסוקים¹. העולה מהאמור הוא, שניתן ללמוד מהפרטים היבטים נוספים ברעיון המרכזי, ולכן טמנו פה חז"ל דוקא את הפרט המסוים.

לשם הבנת תרומת הפרט לרעיון המרכזי שומה עלינו להבין את תכונת הפרט, בין אם ע"י התייחסויות חז"ל לפרט זה ובין אם ע"י התבוננות בבריאה כיצד מופיע פרט זה ומהן תכונותיו. לאחר שנגדיר תכונות ואופי מסויימים שמייצג הפרט, נוכל לעמוד על תרומתו לפסקה וישפך אור נוסף על הרעיון כולו. נחזור ונאמר שאין חז"ל משווים בין הרעיון לפרט אלא משתמשים בתכונה או פן בפרט כדי להרחיב או להדגים את הרעיון. ננסה להדגים זאת בשני מקרים, הסוס והחרוב.

¹ ראה ביתר הרחבה ב"מדרש ואגדה" לפרופסור יונה פרנקל ספר א' חטיבות ב' וג', הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.

הסוס

מאפייני הסוס

תכונות הסוס מוגדרות במפורש בגמרא פסחים קיג, והדבר יעזור לנו בהמשך להבנת השימוש במושג "סוס" במקומות שונים:

אוהב את הזנות,² אוהב מלחמה,³ רוחו גסה,⁴ מואס את השינה,⁵ אוכל הרבה ומוציא קמעה ו"א מבקש להרוג את בעליו במלחמה.⁶

תכונות אלו מציירות לנו אופי של התפרצויות של הכוחות היצריים למען ההנאות: "אוהב את הזנות, אוכל הרבה ומוציא קמעה, מואס את השינה" (כדי להקדיש כל כוחותיו לתאוותיו) ומגיע לרמה גבוהה של סיכון ומסירת כל חייו למען הנאתו - אהבת המלחמה. גוף כזה לא יכול להיות בעל מרות מטבעו, חקוקות בו תאוותיו עד כדי מסירת נפש. גסות הרוח שלו מבטאת את הבעיטה בכל מרות וסמכות - ומובן ע"כ מדוע הוא מוכן אף להרוג את האדון שלו, המפרנס והזן אותו. עומדת לפנינו דמות שטבעה הוא המרידה באדוניה מתוך גאווה, ורצונה הוא - מלוי תאוותיה.⁷ כעת ננסה לבחון כיצד דמות זו משתלבת בדברי רבותינו, וכיצד היא מוסיפה את הנופך המיוחד לה.

הסוס הרצוי והסוס המצוי

ההתייחסויות לסוס מופיעות בשתי צורות, כאשר ההתייחסות השלילית מופיעה יותר מההתייחסות החיובית.

² וע"ע יחזקאל כ"ג כ - "זרמתם סוסים זרמתם", ועוד שם.

³ לרוב כאויב של ישראל: "אלה ברכב ואלה בסוסים" (תהילים כ' ח), "וראית סוס ורכב רב ממך..." (דברים כ' א), "שקר הסוס לתשועה..." (תהילים לג' יז)

⁴ וכן מפורש בתנחומא עה"פ "אל תהיו כסוס" - שאם אדם רוצה ליתן לו מאכל... בולס ועוקם צוארו ומבעטו... וכן פרשו שם על שמו של גדי בן סוסי - שהטיח דברים כלפי מעלה.

⁵ וכ"כ בברכות ג,; סוכה כו:

⁶ וכ"כ בירושלמי פסחים פ"ד ה"ג.

⁷ ואמרו בקהלת רבה א', ש"בן עשרים כסוס נהים", מבחינת הענין של התאמצות הכוחות שבו. ובצורה יותר קיצונית בתנחומא פרשת פקודי פסקא ג'.

ננסה לעמוד על המקומות בהם מופיע הסוס כמגמה חיובית, וננסה להבין זאת לאור האמור לעיל. בגמרא סנהדרין דף צו. מופיעים האבות אברהם יצחק ויעקב כאותם שרצים לפני הקב"ה - כסוסים, משמע שזו היתה הופעה חיובית להיות כסוסים לפני ה'. וכן פנחס בן אלעזר דרש בעצמו⁸ "מה סוס מוסר את נפשו ביום המלחמה למען אדוניו, ק"ו שאני אמסור את נפשי למען שמו יתברך". שוב נדגיש שההדמיה לסוס היא לתכונותיו ולפן מסוים שבהופעתו במציאות, ננסה לעמוד על משמעות דוגמה זו.

נראה שהמפתח להבנת אמרות אלו הוא מאמר חז"ל⁹ "אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסוס שאין לו רסן לבלום". זהו בדיוק ההבדל בין אבותינו - הסוסים, שהיה להם רסן והם נשלטים ע"י הקב"ה עם כל עוצמתם, ובענותנותם אומרים הם על עצמם שהם עפר ואפר, לעומת הסוסים השליליים, שעקב רוחם הגבוהה הם ללא שליטה ורסן. וכן הוא לגבי פנחס, הסוס שהוא לומד ממנו ק"ו הוא סוס בעל רסן, שנלחם למען אדונו - סוס שקיבל על עצמו הנהגת אדונו - סוס כזה אכן נחשב כסוס חיובי, כי כוחותיו משועבדים לקב"ה. דבר זה יכול לבאר לנו את המשניות¹⁰ לגבי סוסי המלך. יכול הוא להרבות לו סוסים עד כדי מרכבתו, כל עוד הם נשלטים ועומדים תחת מרות, תחת רסן המרכבה - אך מעבר לצרכי מרכבתו אסור לו להרבות ואפילו לא סוס אחד, שאז זהו סוס ללא רסן, סוס ללא אדון - שהוא הסוס השלילי. ניתן לדרוש פה שהסוסים מבטאים את גישתו של המלך - האם הוא, למרות עוצמתו, מקדיש את עצמו להיות תחת רסן ומרות הקב"ה, או שהוא מעמיד עצמו מעבר לשליטת הבורא, דבר הנגרם מרום לבבו מאחיו. ניתן להרחיב את העניין אך אין זה מקומו.

הרכיבה על הסוס

⁸ שמות רבה פר' לג.

⁹ אבות דרבי נתן פ"ד.

¹⁰ סנהדרין כב.

ישנם שני ספורים בחז"ל שמשולב בהם הענין של רכיבה על הסוס, ולכאורה ללא כל צורך. הדברים נראים כתוספת ציורית לסיפור, אך אם נתבונן ע"פ מה שאמרנו נבין את עומק הענין.

1. אחר (אלישע בן אבויה) - ראשית הדרדרותו של אחר מופיעה בסיפורים שונים בשני התלמודים ובשניהם בפרק שני במסכת חגיגה. בבבלי¹¹ מופיע הענין שתבע לזונה אך היא תמהה - האין אתה ר' אלישע בן אבויה? ומיד הוא תלש מערוגה בשבת ונתן לה, כלומר ראשית הדרדרותו היתה מתוך תאות הזנות. לעומת זאת בירושלמי¹² מספר אחר לר' מאיר שבברית המילה שלו אביו הקדישו לתורה מתוך שלא לשמה ורצון לקבל כבוד, וא"כ ראשית דרדרו היתה בגאוות אביו.

בשני הספורים מופיע הסוס כמה פעמים: "מעשה באחר שהיה רוכב על הסוס בשבת והיה ר' מאיר מהלך אחריו ללמוד תורה מפיו... , א"ל מאיר חזור לאחריך שכבר שיערתי בעקבי סוסי עד כאן תחום שבת"¹³. ראשית ההופעה של שניהם - אחר הרכוב על סוסו המסמל את תאוותיו וגאותו, ובוטט הוא באדוניו - הקב"ה - דבר המתבטא ברכיבתו על סוס בשבת, ואילו ר' מאיר מהלך ברגליו - מחובר לקרקע. ובהמשך, כאשר נשאל אחר מדוע אינו שב בתשובה עונה לר' מאיר - "שפעם אחת הייתי עובר לפני בית קודש הקודשים רכוב על סוסי ביו"כ שחל להיות בשבת ושמעתי בת קול יצאה מבית קודש קודשים ואומרת שובו בנים חוץ מאלישע בן אבויה"¹⁴. [כמובן יש להבין את כל הפרטים הנוספים - מדוע המקום הקדוש - בית קדשי הקדשים, ומדוע בזמן המקודש - יו"כ שחל להיות בשבת, אך אין זה מקומו]. ושוב הסוס מבטא את המרידה באדון מתוך הגאווה והתאוה. וכך מבואר לנו הרבוי של רוכב על הסוס בענין "אחר".

¹¹ חגיגה טו.

¹² ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א.

¹³ בבלי שם.

¹⁴ ירושלמי שם.

2. עוד מקום בו דובר על רוכב סוס הוא לגבי קיסר רומי - מסופר שהיה "רוכב על הסוס ועימו כל גדולי רומי, וראה תינוקת אחת בת ישראל מוכת שחין ומושלכת באשפה, כיון שראה אותה קיסר ירד מן סוסו והשתחוה לה. כעסו עליו כל גדולי רומי אמרו לו, לזו בזויה ותעובה אתה משתחוה לה? אמר להם, אל ירע לכם, שכל מלכי אומות העולם עתידין להשתחוות להם"¹⁵. אם קודם ראינו את הבטוי לגאותו ותאווה של אדם ברכיבתו על הסוס, כאן בולטת התוספת במדרש "ירד מן סוסו", שאינה הכרחית לגוף הענין, אלא שכל ענין הירידה מהסוס הוא נטישת הגאווה והתאווה, והיכולת להכיר ולהבין בגדולתם של אחרים. רק לאחר שירד מסוסו - רק אז יבין את גדולת ישראל גם כשהם מושלכים באשפה ומוכי שחין.

הגויים והסוס

לרוב מופיעים הסוסים כאויבי ישראל, ראשית הדבר היא במצרים ובים סוף, [ולא סתם ענין זה מופיע דוקא במצרים - ארץ שטופה בזימה¹⁶ ובוטטת במלכות ה'¹⁷]. רואים שם את "הסוס ורוכבו"¹⁸ שרודפים אחרי בני ישראל. בספר דברים נאסר על המלך להרבות סוס "ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס"¹⁹, ובהמשך הפרשה "כי תצא למלחמה על אויבך וראית סוס ורכב עם רב ממך לא תירא מהם כי ה' אלוקיך עמך המעלך מארץ מצרים"²⁰. שוב הסוס מופיע כאויב העם היהודי, ויסוד הענין הוא בגאותו וכוחניותו של הסוס שמבוטאת רבות בנביאים ובכתובים - "אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם אלוקינו נזכיר"²¹, ומבטא זאת הנביא - "אשור לא יושיענו, על סוס לא נרכב ולא נאמר עוד אלוקינו למעשה ידינו"²². ישנו הבדל מהותי בין תפיסת העם היהודי לתפיסת אומות העולם. עם ישראל תופס - אנו כפופים לקב"ה ולא לכוחותינו. מה שקובע במציאות של עמ"י היא ההשגחה האלוקית

¹⁵ אליה זוטא פרשה ט"ו.

¹⁶ עיין יחזקאל כג.

¹⁷ "מי ה' אשר אשמע בקולו" שמות ה' ב, "לי יאורי ואני עשיתיני" יחזקאל כ"ט ג.

¹⁸ שמות ט"ו ז.

¹⁹ דברים י"ב טו.

²⁰ דברים כ' י.

²¹ תהילים כ' ח.

²² הושע י"ד ד.

עליהם ולא הסוסים והמרכבות. לעומת זאת עומדת התפיסה הגויית שביסודה גאווה ובטחון בעצמם ובכוחם - ואומרים כוחי ועוצם ידי [ניתן להזכיר שזה גם גוף ההבדל בין ארץ ישראל לארץ מצרים]²³ שארץ ישראל היא תחת הנהגת ה' הישירה לעומת ארץ מצרים שהמציאות והכח הטבעי מנהיגים את החיים ולא השגחה אלוקית, אך אין כאן מקומו].

וההבנה הנכונה היא - "סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה"²⁴, הסוס הוא אמצעי וכלי לשמש את התגלות הנהגת ה'. ויתכן שזו גם משמעות מסויימת בברכת יעקב לבנו דן - "הנושך עקבי סוס ויפל רכבו אחר לישועתך קיויתי ה"²⁵. כי הניגוד לרוכב על הסוס הוא מי שמקוה קודם כל לישועת ה'.

עד כאן הבאנו כמה דוגמאות להשתלבות ה"סוס" כגורם שמאיר עוד פן במאמר חז"ל ומוסיף על העקרון הכללי נופך מסוים. כעת ננסה לעמוד על העניין בדוגמא אחרת.

החרוב

מאפייני החרוב

תכונותיו של החרוב עולות וצפות מתוך מאמרי חז"ל ומתוך דיונים הלכתיים מסוימים בהם דנים בחרוב. ננסה לדלות כמה מהתכונות, ולעמוד מתוכם על האופי המסויים של עץ זה. מתוך כך נבין את תרומתו למקומות בהם הוא מופיע, ונביא לכך דוגמאות.

נתייחס לפריו של החרוב. החרוב מוצג כפרי דל ורזה ודרשו רבותינו על הפסוק "בחרתי הסתופף בבית אלוקי מדור באוהלי רשע" - "אפילו לא יהא לי לאכול בארץ ישראל אלא סיפוף של חרובין - בחרתי הסתופף"²⁶. וכן

²³ דברים י"א י-יב.

²⁴ משלי כ"א לא.

²⁵ בראשית מ"ט יז-יח.

²⁶ תנחומא ראה סי' י"ח.

מתייחסים לחרובים כמאכל בהמה - "לא תתיביני (פי' - תקשה קושיה) חרובין, חרובין מאכל בהמה הן"²⁷, וכן מפרש רש"י לגבי מאמר חז"ל על ר' חנינא שהיה מתפרנס בקב חרובין מערב שבת לערב שבת - "מתפרנס בצער ובצמצום"²⁸.

מלבד עצם הפרי שהוא דל קשה ורזה, גם תהליך הבאת הפרי מצוין בדברי חז"ל כההליך ארוך מאד - כשבעים שנה, וכן מובא בגמרא²⁹ "אפעה - לשבעים שנה וכנגדו באילן - חרוב. חרוב זה משעת נטיעתו עד שעת גמר פרותיו שבעים שנה"³⁰ וכן מובא בגמרא שחוני המעגל ראה אדם נוטע חרוב ושאלו "האי, כמה שנין טעין? א"ל עד שבעין שנין"³¹.

אם כן ניתן לצייר את דמות החרוב כפרי המורה על המסתפקים במועט מבחינה חומרית ובדרך כלל כמאפיין את אותם אנשים בעלי הנטייה הרוחנית החיים בפשטות ובצמצום.

הרב קוק ב'מגד ירחים' צייר גם הוא את החרוב כפריים של המטיבים לדורות הבאים שאינם פועלים למען עצמם: "חשק נטיעת האילנות נובע מחפץ הטבת הדורות הבאים המובלט בתוקפו בעץ החרוב"³² כמו שפרטנו לגבי המפגש של חוני המעגל עם אותו זקן שנטע לשם בניו.

החרוב בחז"ל

²⁷ ירושלמי מעשרות פ"ג ה"א.

²⁸ חולין פו. ד"ה "חילור".

²⁹ בכורות ח.

³⁰ מבחינה בוטנית נכון הדבר לגבי חרוב זיכרי שמפתח תפרחות נקביות לאחר שבעים שנה לערך. ועי' בספרו של יהודה פליקס - עצי פרי למיניהם עמ' 208-209 והערה 33 שם.

³¹ תענית כג.

³² ועיין באריכות בספרו של הרב עוזי קלכהיים באר מגד ירחים בחדש שבט.

כעת ננסה לראות איך עקרון זה משתלב במאמרי חז"ל בהם מופיע החרוב וכיצד הוא תורם את יחודו לרעיון אותו הביעו חז"ל.

1. מובא בגמרא מאמר הבת קול - לגבי ר' חנינא בן דוסא - "בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת"³³. אותה דמות רוחנית המסתפקת במועט, לא לחינם תוארה ועוברה בפירות החרוב המסמלים את הפשטות והביטול שבדמותו של ר' חנינא.

2. מובאת במדרש דרכו של בן עזאי ביצירת בן תורה - "אם מנבל אדם עצמו ואוכל חרובין ותורמוסין ולובש בגדים צואים ויושב ומשמר על פתחיהם של תלמידי חכמים והיה כל עובר ושב אומר שוטה הוא זה, לסוף נעשה סופר ונמצא בו כל התורה"³⁴ - מקומם של החרובין כאן הוא ברור ביותר. ראשית מהצד האישי של התנתקות האדם מהנאות העולם הזה, למען יתחבר למישור היותר עליון - שהרי ממ"ח דברים שהתורה נקנית בהם רבים הם שמטרתם היא המיעוט בעניני העולם הזה - "במיעוט סחורה, במיעוט דרך ארץ, במיעוט תענוג, במיעוט שינה, במיעוט שיחה, במיעוט שחוק..."³⁵ - זהו המישור הבסיסי. הדבר שהחרוב דוקא מיוחד בו הוא גם השלב הנוסף של התלמיד חכם - הפשטות והענוה, ובן עזאי מציין בדבריו את החרובים כמאפיינים את המדות הללו מעבר להיותם המאכל הפשוט ביותר.

3. ידוע המעשה בשלשת התנאים ר' יהודה, ר' יוסי ורבי שמעון בר יוחאי שדנו ביניהם לגבי היחס הנכון לרומי. לא נעמוד על יסוד המחלוקת שטמון בעצם מבטם של תנאים אלו על המציאות, אלא רק נציין שבהמשך המעשה נרדפו רשב"י ובנו ע"י השלטונות הרומים, בגין יחסו הנוקב והבלתי מתפשר של רשב"י "שכל מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמן"³⁶. בתחילה ברחו

³³ ברכות יז: תענית כד: חולין פו.

³⁴ ילקוט שמעוני משלי ל'.

³⁵ אבות פ"ו מ"ו.

³⁶ שבת ל"ג:

לביהמ"ד ולאחר מכן ברחו למערה - נעשה נס ונברא חרוב ומעיין מים, ושם התמסרו רשב"י ובנו בכל זמנם ומרצם לעבודת קודש של לימוד תורה ותפילה. העץ הראוי ביותר לצמוח על פתח מערתו של רשב"י אינו אלא החרוב. בהיותם במערה היו רשב"י ובנו מנותקים מהנאות העולם הזה, והתמסרו כל כולם אל הקודש. לא היה במעשיהם שום מימד חומרי ובימי שהותם במערה התמקדו במימד הרוחני. הפרי שיסמל את ההסתפקות המועטה ביותר בחומר יהיה על פי דברינו לעיל - החרוב.

סיכום

ראינו שתי דוגמאות לאותו עניין שציינו בהתחלה. הראינו אופני שימוש בעקרון זה בפרטים "סוס" ו"חרוב" ואיך הם משתלבים ומאירים את משמעותם על האגדתא בה הם מופיעים. עלינו לזכור שאלו רק דוגמאות בודדות וכגון אלו ישנם עוד פרטים רבים, ידועים יותר או פחות, שגם הם מאירים את משמעותם על המאמר ועלינו להבין גם את קישורם ליסוד הרעיוני של האגדה.

ויהי רצון שמאמר זה יוסיף לכבודה של תורה ויגדל את העוסקים באגדה בעיון מעמיק שהרי "אם רצונך להכיר את מי שאמר והיה העולם - למד אגדה"³⁷.

³⁷ ספרי עקב מ"ט.